

Marek Jakoubek: *Vojvodovo – etnologie krajské obce v Bulharsku*

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2010, 347 s.

Vývoj etnologie a sociokulturní antropologie se v Československu a České republice v době po roce 1989 ubíral cestami často neprošlapanými či značně problematickými. Jedním z největších dluhů, které tyto obory vůči – nejen naší – vědecké obci mají, je přitom nemožnost, neochota či neschopnost provádět dlouhodobé terénní výzkumy, které by vyústily ve vytvoření „vrcholného“ oborového žánru, tedy monografie. Na tento fakt již bylo opakovaně upozorňováno, avšak s výjimkou publikací, které sumarizovaly výzkumy starší (Josef Kandert), či děl povýtce nedotažených (Bohuslav Šalanda) v tomto směru stále nebylo vykonáno téměř nic. O to výrazněji lze uvítat snahu Marka Jakoubka shrnout dlouhodobé výzkumy (v poslední době realizované s Lenkou Budilovou) česky hovořící evangelické komunity v bulharském Vojvodovu do monografické podoby.

Hned na úvod je přitom třeba konstatovat, že samotné výzkumy, a tudíž i jejich prezentace, byly a jsou nanejvýš obtížné. Jakoubek totiž nepracuje ve standardním antropologickém terénu, jeho Vojvodovčané dnes povětšinou žijí na jižní Moravě, kam v letech 1949–1950 přesídlili. Autor se tudíž neustále pohybuje na pomezí analýzy antropologické či etnologické, orálně-historického výzkumu nebo rovnou bádaní v klasických historických pramenech. Dlužno dodat, že se s touto neobyčejnou výzvou dosud opakovaně úspěšně vyrovnával a navíc nikdy nezapomínal na aplikaci vysoce relevantních teorií na jím získaný materiál. Jak se tedy autor vypořádal se shrnutím dosavadních výzkumů?

Klíčovou tezí a jistým svorníkem většiny kapitol monografie je myšlenka prezentovaná autorem (spolu se Zdeňkem R. Nešporem a Martinou Hornofovou) v sérii studií z let 1999–2001, že obyvatelé Vojvodova

přišedší ze Svaté Heleny (v dnešním rumunském Banátu) tvořili od počátku primárně náboženské společenství, nikoliv tedy společenství národní (etnické), které v nich vidělo starší bádání o tzv. krajské problematice. Identita Vojvodovčanů, vztahy uvnitř obce, jejich vnímání okolí, to vše bylo podmíněno vypjatě náboženským charakterem komunity. Tento přístup k dějinám obce, byť pro nejstarší období částečně relativizovaný Michalem Pavláskem („Případ Svatá Helena. (Re)interpretace náboženských dějin české obce v Rumunsku.“ *Český lid: Etnologický časopis* 97 (4), 2010: 363–382), se ukazuje jako stále velmi nosný a produktivní a M. Jakoubkovi umožňuje pojednat vybrané aspekty z dějin obce velmi konzistentně.

Na druhou stranu nelze nevidět, že vše důležité už bylo zmiňovanou trojicí autorů řečeno téměř před 10 lety a pro podporu teorie o Vojvodovu jako „obci denominačního typu“ přináší M. Jakoubek jen minimum skutečně nových argumentů, což se nejvýrazněji projevuje v první („Sesek – zapomenutá česká obec v Bulharsku“) a druhé („Druhá půlka Pravdy. Opmínutá dimenze víry vojvodovských Čechů“) kapitole – lépe by však bylo mluvit o autonomních studiích či (jak to činí autor) o etudách. V duchu výše zmíněného konceptu o náboženství jako klíčovém úběžníku vývoje obce v nich sleduje jak cestu pozdějších Vojvodovčanů ze Svaté Heleny přes Sesek do Vojvodova, tak další dějiny obce především prizmatem proměn zdejšího vyhraněného nekatolictví. Konfesijní rozkol byl příčinou odchodu části obyvatel Svaté Heleny do Bulharska a i později bylo religijní (sebe)vymezování pro život ve Vojvodovu klíčové – počínaje příklonem vojvodovských Čechů k metodismu po roce 1900 a konče dalším náboženským rozkolem (odštěpení darbistů) roku 1925. Příliš přitom nezáleží, domnívám se, zda v náboženském charakteru obce bude badatelsky zdůrazňována religijní praxe, či zda se bude důraz klást na aktérsky prožívanou víru (te-

dy onu „druhou půlku Pravdy“), jak to činí M. Jakoubek (s. 112–114). To, že dějiny Vojvodova jsou primárně dějinami duchovními, bude platit v obou případech.

Po rámcovém představení dějin obce následují dvě tematicky a metodologicky „osvěžující“ kapitoly. V první z nich („Vojvodovština – jazyk Čechů z bulharského Vojvodova“) autor brilantně analyzuje snad všechny myslitelné vlivy, které zformovaly vojvodovštinu jako morfologicky i lexikálně specifické nářečí a následně přikročí k nástinu jeho hláskoslovných, tvaroslovných a skladebných zvláštností. Poněkud méně vydařeně je ovšem představení vojvodovského lexika (s. 149–174), a to zejména po stránce až nemyslitelně měkké metody výběru výrazů do slovníku, jejíž charakter je popsán následovně: „... vybírali jsme slova, která dnešnímu mluvčímu češtiny přijdou „zvláštní.““ (s. 149) Výsledný útvar má tak podobu výrazně disparátní dojmologie, neboť o zvláštnosti možná až desítek výrazů (cumel, družba, hřeblo, krčma, fusekle, opánky, seknice) přinejmenším pro mluvčí střední a starší generace lze pochybovat; na druhou stranu ve slovníčku shledávám např. řadu běžných termínů souvisejících s tradičním zemědělstvím (fasuňky, krech, podávky, turek, vobžínky), přičemž stovky (sic!) dalších „zvláštních“ výrazů podobného charakteru, které Vojvodovčané jako zemědělci museli také používat, zcela absentují. Je samozřejmě možné, že byly „zapomenuty“, pak to ovšem měl autor nějak komentovat a analyzovat, případně se do sestavování slovníku vůbec nepouštět.

Méně problematickou, avšak neméně zajímavou se jeví být kapitola následující: „Vojvodovské náhrobní kameny (jako pramen)“. V ní Jakoubek představuje mimořádně pozoruhodný konvolut přepisů z náhrobních kamenů, který je pojat dle nejprísnejších epigrafických standardů (a je skutečně fascinující, jak dalece je autor schopen akceptovat a ovládnout metody jeho badatelskému zaměření tak vzdálené-

ho oboru pomocných věd historických), a nastiňuje i řadu možností pro jejich další analýzu. Nepřekvapí přitom, že i vojvodovské náhrobníky výrazně odkazují k hluboké víře zesnulých a potažmo celé komunity.

V následujících dvou etudách („Vojvodovští Češi očima svých sousedů“ a „Dějiny Vojvodova očima jeho obyvatelky“) se ovšem M. Jakoubek opět vrací k již dříve otištěným a specialistům tedy známým statím. Důležitější než obsah obou studií se proto jeví hlavně jejich forma. Na straně jedné detailní analýza a interpretace pohledů na Vojvodovo zvnějšku, na straně druhé hlubší kritice nepodrobené jen v edici představené zápisky jedné z autorových klíčových informátorek. Na mysli musí tedy vyvstat otázka, proč se M. Jakoubek třeba právě vůči líčení Barbory Čížkové nějak zásadněji (byť i pozitivně) nevymezí. Že by najednou ztrácel svůj mimořádný cit pro formulaci ostře polemických stanovisek?

Opakovaná snaha poskytnout prostor k „výpovědím“ samotným Vojvodovčanům je přitom charakteristická pro knihu jako celek. Hned na několika místech (s. 60–69, 116–119, 254–270, 282–297) se tak setkáváme buď s rozsáhlými přepisy biografických narací, nebo s jednoduchými edicemi pramenného materiálu. Takový postup je jistě možný a byl např. běžný pro středoevropský národopis 2. poloviny 20. století, nicméně na místě je otázka, zda je legitimní v moderní etnologické či antropologické monografii. Zatímco při práci s informátory M. Jakoubek (jak se dá očekávat) přináší převážně hlubokou analýzu jejich výpovědí, ve chvíli, kdy se dostává k tématům historickým a má pracovat s prameny, surový materiál jen prezentuje, doplňuje banálními poznámkami vysvětlujícími bulharismy a nejrůznější realie. Přes Jakoubkovu – v antropologické obci unikátní – výbornou obeznámenost s etnografickými daty ovšem nalézáme nedotaženosti i v tomto směru. Pokud např. Barbora Čížková mluví o stěhování „s koníc-

kama a fasuňkama“ (s. 282), nemá tím na mysli specifický způsob vystrojení vozu tzv. fasuňky (což navíc nejsou žádné žebřiny, jak by se zdálo z připojené vysvětlivky), nýbrž vůz jako takový.

Ještě nešťastnější jsou ovšem Jakoubkovy programové konstatace, že analýza materiálu není předmětem práce (s. 280). Co jiného by ale měla monografie přinášet? Jakoubek „historik“ tak jednoznačně selhává a dostává se na samu hranici jím tolik opovrhovaného (neo)historismu. Převyprávění pramenů, či jejich prostý přepis poznání nikam neposouvá. To je teprve otázkou badatelské interpretace, aplikace deklarovaných explikačních postupů, zaujmutí jasných stanovisek atd. Prostý odkaz na autoritu („Kulturní historie snů“ Petera Burkeho (in *Variety kulturních dějin*. Brno: CDK 2006) na s. 118, *Jak se píšou dějiny* Paula Veyneho (Praha: Pavel Mervart 2010) na s. 273) a následný přepis vyprávění dle mého názoru nestačí, pokud se nedozvídáme, co a proč z daného zápisu podle autora vyplývá.

Diskusního a analytického charakteru už z podstaty věci nemůže být závěrečná část monografie nazvaná „Vojvodovské kalendárium“, ve které autor velmi důkladně chronologicky uspořádal veškeré datované události z dějin Vojvodova a Vojvodovčanů, případně další podstatné momenty balkánských dějin let 1878–1950. Kompletní „kronika“ tudíž může a jistě i bude díky absolutní přehlednosti dobrou oporou při čtení recenzované knihy i jiných textů k vojvodovské tematice. Narozdíl od nich není komplikována jinde samozřejmě nutnými teoretickými koncepty a složitou mnohohrstevnatou narací, a oč banálnější se jeví na první pohled být, o to lépe vypovídá o množství až obskurních a obtížně dostupných pramenů a literatury, které M. Jakoubek k tématu nastudoval.

Shrňme tedy. M. Jakoubek v monografii Vojvodovo opět potvrdil neobyčejnou schopnost volby zajímavých témat a jejich průkopnického zpracování. Jednotlivé stu-

die – odhlédneme-li prozatím od toho, že většinou již publikované jinde – jsou precizními ukázkami jak antropologické analýzy („Druhá půlka Pravdy“), tak historické deskripce („Vojvodovské náhrobní kameny“) v tom nejlepším slova smyslu. Oba způsoby práce jsou autorovi zjevně vlastní, avšak nelze nevidět – jakkoliv sám M. Jakoubek v deklarativní rovině deskriptivní etnografii a historii za vědu nepovažuje (Marek Jakoubek: „Synopsis materiálů k vojvodovskému svatebnímu folkloru.“ *Lidé města* 13 (1), 2011: 105–144) –, že Vojvodovo je monografií (přes ústřední průlomovou tezi o náboženském charakteru komunity) především konzervativně historickou. Prezentace surových dat sesbíraných za heuristicky nepochybně velmi komplikovaných okolností v ní převažuje nad analýzou, přičemž velkým problémem celé knihy je její „Vojvodovocentričnost“. Jistě, M. Jakoubek píše o Vojvodovu a bylo by absurdní mu to vyčítat; avšak zároveň je nepochybné, že má znalosti i o jiných českých „krajanských komunitách“ v jihovýchodní Evropě, které se v knize příliš neodrážejí. O tom, zda osudy Vojvodova a Vojvodovčanů byly běžné, výjimečné, typické či naprosto banální, se tak můžeme jen dohadovat.

Nejzásadnější, i když vlastně formální, výtky k recenzované monografii nicméně musí směřovat někam úplně jinam. M. Jakoubek se bohužel připojil k (nemalé) skupině sociálních vědců mladší a střední generace, kteří – aniž by jejich badatelské dílo bylo ukončeno – vydávají „sebrané spisy“. Čtyři ze sedmi kapitol knihy, a to ty nejdůležitější, totiž již byly v minulosti otištěny jinde a provedené kosmetické úpravy statí nic nemění na tom, že kniha nabízí jen málo nového. Těžko říct, zda M. Jakoubek motivoval absurdní systém hodnocení vědy nutící autory k recyklaci textů či snaha potěšit (ex)Vojvodovčany „opravdovou“ knihou, z odborného hlediska je recenzovaná dílo promarněnou šancí. Namísto skutečně komplexní etnologické monografie

Vojvodova nemá čtenář k dispozici nic jiného než soubor sice precizních a zajímavých, ale zcela roztržitých případových studií, které již měl povětšinou možnost číst na stránkách dobře dostupných vědeckých periodik.

Disparátnost monografie ukazuje i její formální struktura. Došlo sice na sjednocení citačního úzu u jednotlivých studií, nicméně za každou z nich následuje samostatný bibliografický soupis a některé klíčové texty jsou tak v knize uvedeny hned devětkrát. Naproti tomu fotografická příloha za s. 192 postrádá jakoukoliv pasportizaci. Přes úpornou snahu vydavatele (který jinak po stránce technické, grafické a formální odvedl vynikající práci) a doplnění o užitečné rejstříky jmenný a věcný i cizojazyčná resumé (anglické a bulharské) máme před sebou sborník statí, nikoliv monografii. Nic na tom nemění ani osobně laděná předmluva Vladimira Penčeva (s. 5–9), který může být jistě právem hrdý na „vojvodovománii“, kterou svou péčí o české studenty antropologie vlastně vyvolal. A nepomůže ani Jakoubkův úvod na s. 11–32, ve kterém se sice zcela korektně hlásí (stejně jako prostřednictvím odkazů i v celém textu) k tomu, že knížka z větší části sestává z již otištěných statí, avšak zároveň takový postup klopotně hájí.

Recenzovaná monografie tak, jak jsem se snažil upozornit, sice trpí řadou dílčích nedostatků, které však spíše než z autorovy nekompetence pramení právě až z jeho nekritické fascinace Vojvodovem, závažnější problém je ale třeba vidět jinde. Bez rozsáhlých komparativních výhledů do dějin jiných komunit nebo radikální změny teoretické a tematické perspektivy vede opakované psaní o Vojvodovu už jen k prezentaci dalších a dalších marginálií či – v horším případě – k říkání toho samého jinými slovy. M. Jakoubek je nepochybně mistr detailní analýzy, dokonale pracuje s jazykem, umí hledat neotřelá témata a volit jim adekvátní metodologické nástroje. Ve chvíli, kdy mu ale schází materiál

(v recenzované monografii takto brilantně a skutečně nově postupuje jen ve statí věnované náhrobním kamenům), se tak začíná opakovat, či se uchyluje k neproduktivní prezentaci pramenných edic.

V knize i v jiných Jakoubkových textech o Vojvodovu „samozřejmě“ postrádáme témata povýtce etnografická (subsistence, vytváření tzv. „built environment“, zacházení s přírodou a krajinou, konzervativně chápáné zvykosloví a folklor), avšak to prostě nelze autorovi vycházejícímu ze specifického oborového diskurzu vyčítat. Ale bohužel nelze než nakonec souhlasit s V. Penčevem (s. 12), vůči němuž se v uvedené rovině M. Jakoubek vymezuje (s. 20), že za dané heuristické situace a v důsledně antropologické perspektivě už prostě s opravdu zajímavými a hlavně novými příspěvky ve větší míře přijít nelze. Zároveň však asi ještě nenazrál čas, anebo to prostě není z objektivních či subjektivních příčin možné, na shrnutí výzkumu do monografie. Jakoubkovo Vojvodovo tudíž je – bohužel – souhrnem povětšinou výborných dílčích studií staršího data, jako kniha ovšem v žádném ohledu „nefunguje“ a jeho četbu lze doporučit jen těm, kteří o této obci v severozápadním Bulharsku v životě neslyšeli.

Jiří Woitsch

Martin Bútora, Zora Bútorová, Miroslav Kollár, Grigorij Mesežnikov (eds.): *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*
Bratislava, Inštitút pre verejnú otázku, Kalligram 2010, 584 s.

Hned v úvodu poznamenejme, že recenzované publikaci přísluší – alespoň dle znalosti a názoru recenzenta – významná přednost: v jistém slova smyslu je pionýrskou prací, která se v jednom sborníku pokusila o velmi komplexní (společensko-historický) pohled na významné období tranzice od systému socialistického k systému kapi-